

ВПЛИВ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

© 2015 ЖАБИНЕЦЬ О. Й.

УДК 368:351.863 (477)

Жабинець О. Й.

Вплив інструментів державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України в сучасних економічних умовах

У статті проведено дослідження впливу інструментів державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України в сучасних умовах розвитку національної економіки. Зокрема проаналізовано розбіжності в основних законодавчих актах, на базі яких здійснюється державне регулювання страхового ринку в Україні, динаміку та структуру активів, а також страхових резервів страховиків у контексті забезпечення платоспроможності страхових компаній і, як наслідок, – ринку страхування в цілому. Здійснено аналіз перестраховання як вагомий інструменту впливу на фінансово-економічну безпеку національного страхового ринку. Проведений аналіз засвідчив вагомий вплив державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України. У процесі дослідження доведено, що в сучасних умовах розвитку національної економіки пріоритетними завданнями державного регулятора у напрямі створення для вітчизняного ринку страхування легітимного та безпечного середовища є зміна орієнтованості капіталізації страховиків та якості їхніх активів, підвищення вимог до вітчизняних перестрахових компаній і перестраховиків-нерезидентів, уведення обов'язкового розміщення коштів страхових резервів у вигляді державних цінних паперів як таких, що дають високу ставку дохідності та мають високий рівень надійності. Автор вважає, що зазначені заходи повинні суттєво вплинути на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки сфери страхування і як наслідок – безумовне виконання страховиками взятих на себе зобов'язань і відновлення довіри суспільства до страховиків.

Ключові слова: державне регулювання страхового ринку, фінансово-економічна безпека страхового ринку, інструменти державного регулювання ринку страхування, капіталізація страховиків, якість активів, розміщення страхових резервів, вимоги до перестраховання

Рис.: 5. Табл.: 1. Бібл.: 8.

Жабинець Ольга Йосифівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів, Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городоцька, 26, Львів, 79066, Україна)

Email: olza@ukr.net

УДК 368:351.863 (477)

UDC 368:351.863 (477)

Жабинець О. И. Влияние инструментов государственного регулирования на финансово-экономическую безопасность страхового рынка Украины в современных экономических условиях

В статье проведено исследование влияния инструментов государственного регулирования на финансово-экономическую безопасность страхового рынка Украины в современных условиях развития национальной экономики. В частности, проанализированы различия в основных законодательных актах, на основании которых осуществляется государственное регулирование страхового рынка в Украине, динамика и структура активов, а также страховых резервов страховщиков в контексте обеспечения платежеспособности страховых компаний и, как следствие, – рынка страхования в целом. Осуществлен анализ перестрахования как весомого инструмента влияния на финансово-экономическую безопасность национального страхового рынка. Проведенный анализ показал существенное влияние государственного регулирования на финансово-экономическую безопасность страхового рынка Украины. В процессе исследования доказано, что в современных условиях развития национальной экономики приоритетными задачами государственного регулятора в направлении создания для отечественного рынка страхования легитимной и безопасной среды являются изменение ориентированности капитализации страховщиков и качества их активов, повышение требований к отечественным перестраховочным компаниям и перестраховщикам-нерезидентам, введение обязательного размещения средств страховых резервов в виде государственных ценных бумаг как таких, что дают высокую ставку доходности и имеют высокий уровень надежности. Автор считает, что указанные меры должны существенно повлиять на повышение уровня финансово-экономической безопасности сферы страхования и, как следствие, – безусловное выполнение страховщиками взятых на себя обязательств и восстановления доверия общества к страховщикам.

Zhabynets O. Yo. Influence of the State Regulation Instruments on the Financial and Economic Security of the Ukrainian Insurance Market in the Current Business Environment

The article studies the effect of state regulation instruments on the financial and economic security of the insurance market of Ukraine in modern conditions of the national economy development. In particular, there have been analyzed the differences in the basic legislative acts, on the basis of which the state regulation of the insurance market in Ukraine is implemented, the dynamics and structure of assets as well as insurance reserves of insurers in the context of the solvency of insurance companies and, as a consequence – the insurance market as a whole. The analysis of reinsurance as an important instrument of influence on the financial and economic security of the national insurance market has been carried out. The analysis showed a significant effect of government regulation on the financial and economic security of the insurance market of Ukraine. In the process of the study it was proved that in the current conditions of national economic development the priorities of the state regulator in relation to creating the legitimate and safe environment for the domestic insurance market are: changing the orientation of insurers' capitalization and asset quality, increasing requirements to domestic reinsurance companies and non-resident reinsurers, introduction of obligatory placement of insurance reserves in the form of government securities as giving a high rate of return and having a high level of reliability. The author considers that these measures have a significant impact on increasing the level of financial and economic security of the insurance sector and as a consequence – the implicit fulfillment of the undertaken obligations by insurers and restoration of public confidence in the insurers.

Keywords: state regulation of the insurance market, financial and economic security of the insurance market, state regulation instruments of the insurance market, capitalization of insurers, asset quality, placement of insurance reserves, requirements to reinsurance

Ключевые слова: государственное регулирование страхового рынка, финансово-экономическая безопасность страхового рынка, инструменты государственного регулирования рынка страхования, капитализация страховщиков, качество активов, размещение страховых резервов, требования к перестрахованию

Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Жабинец Ольга Иосифовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра финансов, Львовский государственный университет внутренних дел (ул. Городецкая, 26, Львов, 79066, Украина)

Email: olza@ukr.net

Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Zhabynets Olga Yo. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance, Lviv State University of Internal Affairs (vul. Gorodotska, 26, Lviv, 79066, Ukraine)

Email: olza@ukr.net

Постановка проблеми. Фінансово-економічна безпека страхового ринку, як і його розвиток в цілому, значною мірою залежить від ефективності форм та методів державного регулювання. Адаже здатність страхового ринку забезпечити свою стійкість до внутрішніх та зовнішніх негативних впливів може бути, на нашу думку, наслідком «...фінансово-економічних прорахунків як на рівні держави, так і на рівні страхових компаній» [1, с. 118]. У цьому контексті варто процитувати також О. Гаманкову, яка слушно зауважує: «Політика держави стосовно страхування є непослідовною та суперечливою, окремі заходи декларуються без попереднього фінансово-економічного обґрунтування» [2, с. 148]. З огляду на це, актуальним буде дослідження інструментів впливу державного регулювання на фінансово-економічну безпеку вітчизняного страхового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державне регулювання страхового ринку в різних його аспектах розглядається у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема В. Базилевича, Н. Внукової, О. Вовчак, О. Гаманкової, О. Філонюка, С. Осадця, О. Слюсаренко та ін. Водночас питання застосування інструментів державного регулювання в контексті їх впливу на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України сьогодні залишаються ще малодослідженими, що обумовило вибір тематики даної наукової статті.

Метою статті є аналіз впливу інструментів державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України в сучасних умовах розвитку національної економіки.

Основні результати дослідження. Основними законодавчими актами, на основі яких здійснюється державне регулювання сфери страхування в Україні, є Закон України «Про страхування» та Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Так, у відповідності до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» державне регулювання (ринків фінансових послуг, в т. ч. страхового ринку) полягає у «...здійсненні державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам» [3]. Тобто, вважається, що державне регулювання включає власне регулювання, а також нагляд. У Законі України «Про страхування» йдеться уже не про державне регулювання, а про «державний нагляд за страховою діяльністю» [4]. Тобто «державне регулювання» замінено на «нагляд», а «страховий ринок» на «страхову діяльність».

Для усвідомлення деяких розбіжностей у цих двох законодавчих актах стосовно поняття державного регулювання та його форм, нагляду за страховою діяльністю, а також функцій державного регулятора складено табл. 1. Як бачимо, форми державного регулювання ринків фінансових послуг, в т. ч. страхового ринку, що заявлені в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», виступають (у скороченому варіанті) функціями державного нагляду за страховою діяльністю у Законі України «Про страхування» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика розбіжностей в основних законодавчих актах, на основі яких здійснюється державне регулювання страхового ринку в Україні

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»	Закон України «Про страхування»
1	2
Державне регулювання ринків фінансових послуг	Державний нагляд за страховою діяльністю
Форми державного регулювання ринків фінансових послуг:	Функції Нацкомфінпослуг:
1) ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги	ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів

1	2
2) ліцензування діяльності з надання фінансових послуг	видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності видача свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів
2) нормативно-правове регулювання діяльності фінансових установ	розроблення нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності прийняття у межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників встановлення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності
3) нагляд за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг)	проведення перевірок страхових компаній на відповідність виданій ліцензії проведення перевірки додержання посередниками законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні і достовірності їх звітності проведення перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками
4) застосування уповноваженими державними органами заходів впливу	–
5) проведення інших заходів з державного регулювання ринків фінансових послуг	узагальнення практики страхової діяльності і посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю проведення і координація у визначеному законодавством порядку навчання, підготовки і перепідготовки кадрів та встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які провадять діяльність на страховому ринку, організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової діяльності участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, вивчення, узагальнення, поширення світового досвіду, організація виконання міжнародних договорів України з цих питань здійснення організаційно-методичного забезпечення проведення актуарних розрахунків

Джерело: складено автором на основі опрацювання [3; 4].

Сьогодні деякі із вітчизняних науковців, зокрема О. Гаманкова [2] та О. Філонюк [5] вважають, що необхідно розрізнити поняття «державне регулювання страхового ринку», «державне регулювання страхової діяльності», «державне регулювання страхових організацій» та «державний страховий нагляд». Із цим не можна не погодитись, тим більше, що і державне регулювання, і державний страховий нагляд здатні суттєво вплинути на безпеку ринку страхування та зростання довіри до нього з боку громадян та підприємств (рис. 1).

У сучасних умовах розвитку національної економіки одним із ключових завдань державного регулятора у напрямі створення для вітчизняного ринку страхування легітимного та безпечного середовища є зміна орієнтованості

капіталізації страховиків та якості їх активів. Для оцінки динаміки активів страхових компаній України протягом 2009 – 2014 рр. побудовано рис. 2.

Як видно з рис. 2, активи вітчизняних страховиків протягом аналізованого періоду неухильно зростали і за результатами 2014 року сягнули обсягу понад 70 млрд гривень. Однак об'єктивна оцінка якості цих активів дозволяє регулятору зробити висновок, що значна частина коштів страхових компаній зосереджена у так званих «токсичних» (тих, що не приносять прибуток, або є високоризиковими) цінних паперах (44,4 % або понад 18 млрд грн) [7], що є великою проблемою і загрозою для безпеки ринку страхування (рис. 3).

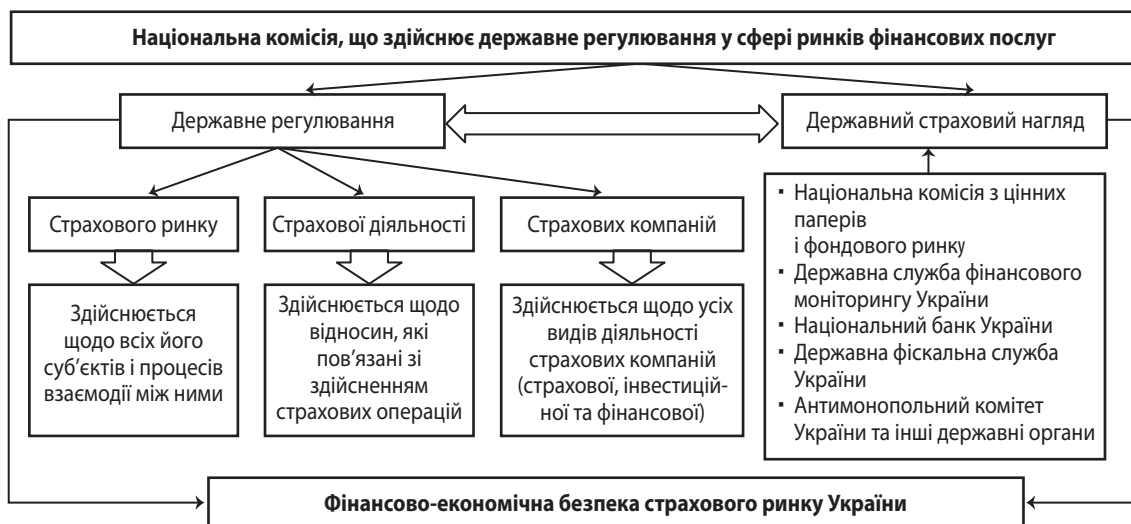

Рис. 1. Взаємозв'язок державного регулювання та державного страхового нагляду в контексті їх впливу на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України

Джерело: складено автором на основі опрацювання [2; 5].

Рис. 2. Динаміка активів страхових компаній України протягом 2009 – 2014 рр.

Джерело: побудовано автором за [6].

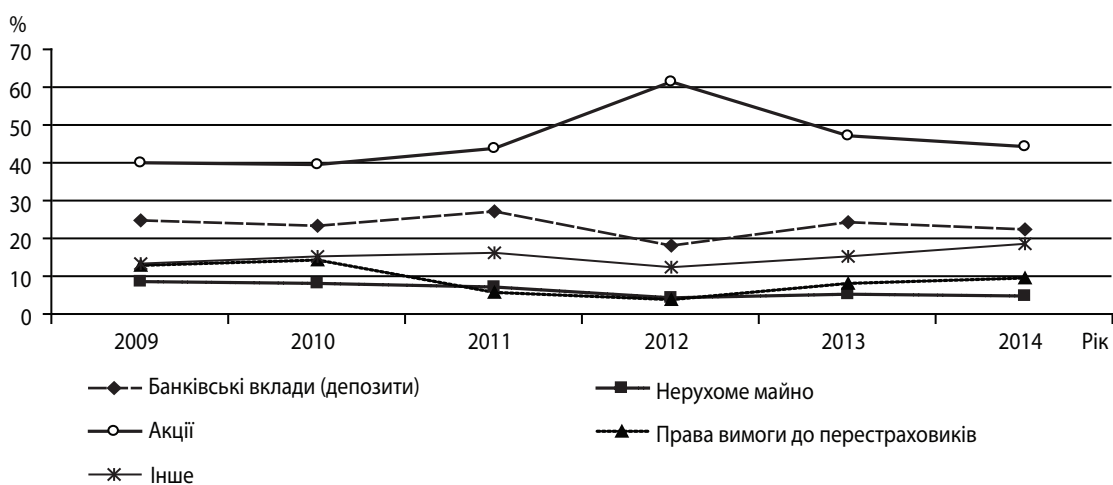

Рис. 3. Структура активів страхових компаній України протягом 2009 – 2014 рр., %

Джерело: побудовано автором за [6].

Як видно з рис. 3, крім акцій, страховики надають перевагу розміщенню активів на депозитах, а також вкладенням у нерухомість. Так, у банках розміщено реальних активів у грошовому еквіваленті більше 9 млрд грн і більше 2 млрд грн зосереджено у нерухомості [6]. Це також є досить небезпечно, адже, за даними регулятора, значна кількість вітчизняних страхових компаній розміщує свої активи у невеликих комерційних банках із низькою фінансовою надійністю, а також таких, де розмір активів навіть менший, ніж у самих страховиків. У цілому це призводить до зниження надійності вітчизняної страхової системи та довіри до неї з боку громадян та підприємницьких структур.

Серед інструментів впливу на фінансово-економічну безпеку національного страхового ринку важливе місце посідає державне регулювання операцій перестрахування, адже саме перестрахування виступає важливим фінансовим інструментом підтримання фінансової стабільності страхових компаній незалежно від розміру їх статутного капіталу, страхових резервів та інших активів. Слід зазначити, що перестрахування в Україні жорстко регламентується державою, в т. ч. перестрахування у нерезидентів. Особливе значення в контексті державного регулювання перестрахування має фінансова надійність перестрахових організацій (як вітчизняних, так і зарубіжних).

Вимоги щодо рейтингу фінансової надійності страховика та перестраховика-нерезидента прописані у Роз-

порядженні Нацкомфінпослуг від 11.07.2013 № 2262 «Вимоги до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та порядок їх підтвердження» (далі – Вимоги). Так, відповідно до Вимог рейтинг фінансової надійності (стійкості) перестраховика-нерезидента на дату укладення договору перестрахування з таким перестраховиком-нерезидентом повинен відповідати рівню рейтингів не нижчому, ніж за класифікацією таких міжнародних рейтингових агентств:

- «A.M.Best» (США) – «В»;
- «Moody's Investors Service» (США) – «Вa»;
- «Standard & Poor's» (США) – «ВВ»;
- «Fitch Ratings» (Великобританія) – «ВВ» [8].

Незважаючи на те, що частка перестрахування у нерезидентів у загальній величині вихідного перестрахування протягом останнього десятиліття, в т. ч. протягом 2009 – 2014 рр., є незначною і коливається в межах від 4 % до 6 % (рис. 4), Нацкомфінпослуг вважає, що вимоги до рівня рейтингів іноземних перестраховиків має бути підвищений.

Більше того, необхідно також підвищити загальні вимоги та рейтинг вітчизняних перестраховиків, тим більше, що обсяги внутрішнього перестрахування демонструють стійку тенденцію до зростання (рис. 4). Слід зазначити, що сьогодні саме внутрішнє перестрахування виступає одним із найбільш «схемних» видів бізнесу, за допомогою якого бюджет України щорічно недоотримує більше мільярда гривень.

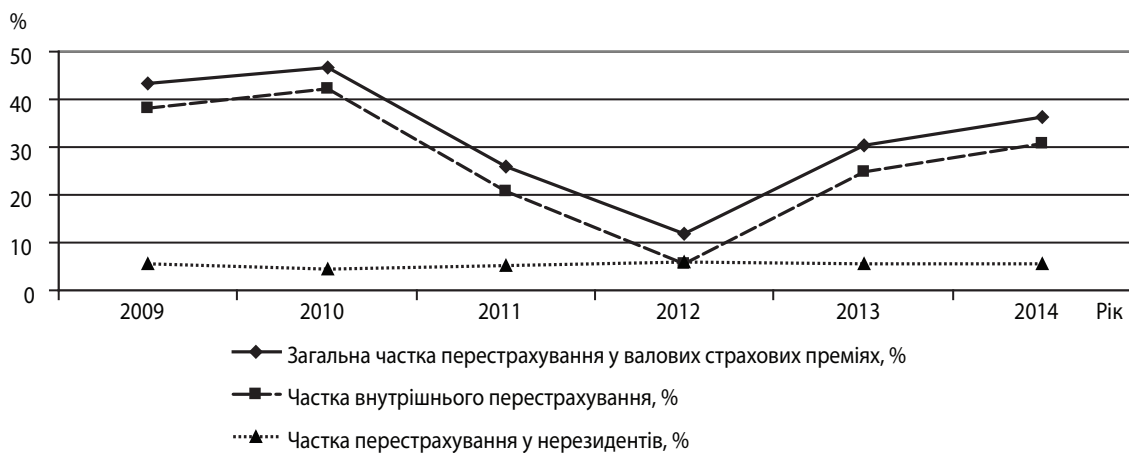

Рис. 4. Динаміка перестрахування в Україні протягом 2009 – 2014 рр.

Джерело: побудовано автором за [6].

Потужним інструментом у механізмі державного регулювання страхового ринку є встановлення порядку формування страхових резервів та їх розміщення, оскільки величина страхових резервів повинна бути адекватною до взятих страхових зобов'язань та виступати гарантією платоспроможності страховика, і, як наслідок, – ринку страхування в цілому. Сьогодні страхові резерви страховиками відповідно до законодавчих вимог розміщуються з урахуванням принципів безпечності, ліквідності, прибутковості та диверсифікованості, а також повинні бути представлені активами певних категорій. Крім того, для підвищення надійності та забезпечення диверсифікованості вкладень коштів страхових резервів державою визначено нормативи

розміщення резервів страхових компаній сфери страхування життя для кожної з категорій дозволених активів (для компаній, що здійснюють ризикове страхування нормативів, розміщення не передбачено).

На рис. 5 подано структуру активів, яким надають перевагу вітчизняні страховики, розміщуючи кошти страхових резервів, з якого видно, що найбільше коштів страхових резервів зберігається на депозитних рахунках у банках, причому питома вага таких вкладень протягом 2009 – 2014 рр. коливається в межах від 35,7 % до 46 %, що є досить ризиковим розміщенням, оскільки (як уже зазначалось вище) більшість із банківських установ, з якими співпрацюють вітчизняні страховики, не є фінансово надійними.

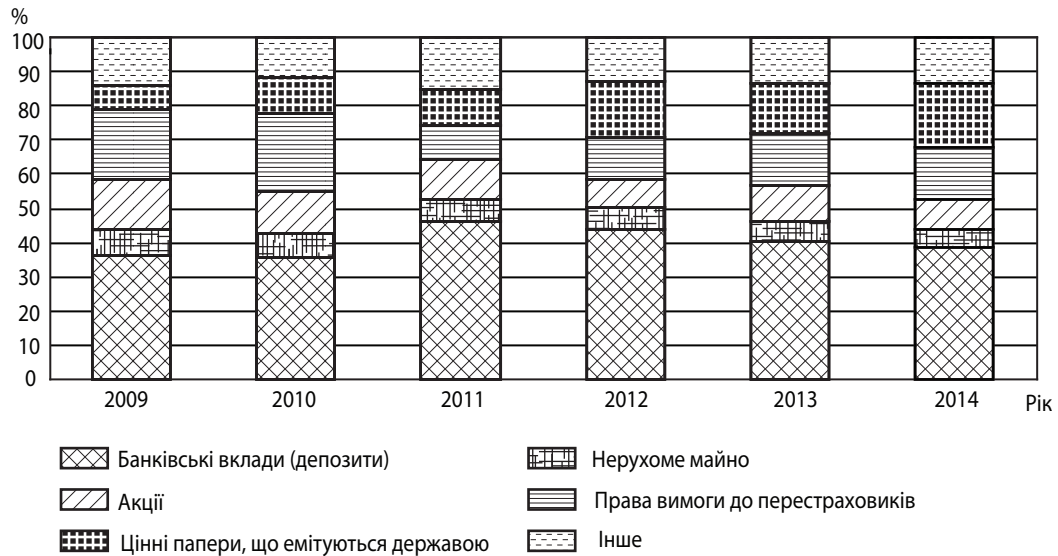

Рис. 5. Структура активів, якими представлені страхові резерви вітчизняних страхових компаній, %

Джерело: побудовано автором за [6].

З огляду на зазначене вище, державний регулятор пропонує проекти змін до законодавчо-нормативної бази, які повинні суттєво вплинути на рівень фінансово-економічної безпеки страхового ринку, а також покращити його якісні та кількісні показники. Серед заходів, що пропонуються варто виділити такі:

- 1) рейтинг комерційного банку, в якому можна буде розмістити депозит страховій компанії, має становити «А» та вище за національною рейтинговою шкалою. Внаслідок цього кількість банків України, з якими зможуть співпрацювати вітчизняні страховики, скоротиться приблизно до тридцяти, причому серед цих банків переважатимуть банки з іноземним капіталом, а також увійдуть декілька вітчизняних приватних банків та три державних банки, до яких відсутні претензії з боку НБУ;
- 2) обов'язкове розміщення коштів страхових резервів у вигляді державних цінних паперів, як таких, що дають високу ставку доходності і мають високий рівень надійності, з метою забезпечення принципів прибутковості та безпечності. Для компанії сфери ризикового страхування пропонується рівень у 15 % від обсягу резервів (сьогодні нормативу розміщення коштів технічних резервів законодавством не встановлено), для компаній зі спеціалізацією «страхування життя» – 25 % (на сьогоднішній день законодавчо визначено лише верхню межу такого розміщення, зокрема, не більше 80 % страхових резервів);
- 3) внесення змін до проведення операцій з перестрахування, зокрема встановлення вимоги про наявність досвіду роботи вітчизняного перестраховика не менш як 10 років та високі рейтинги оцінки його платоспроможності за національною шкалою, а також підвищення вимог до перестраховиків-нерезидентів, рейтинг яких має бути не менше «А», оскільки світова

економічна криза зачепила і загал міжнародних перестраховиків, які в останні роки працювали в Україні [6].

Зазначені заходи Нацкомфінпослуг планує реалізувати протягом одного-двох років, враховуючи те, що окремі з них потребуватимуть запровадження перехідного періоду, зокрема, для здійснення операцій з продажу «токсичних» цінних паперів або переведення страхових резервів у банки з високим рейтингом надійності тощо. Вважаємо, що для виведення страхового ринку з кризи та підвищення його платоспроможності і відповідно – рівня фінансово-економічної безпеки – реалізацію реформ необхідно розпочати уже найближчим часом.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив вагомий вплив державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України. У сучасних умовах розвитку національної економіки пріоритетними завданнями державного регулятора у напрямі створення для вітчизняного ринку страхування легітимного та безпечного середовища є зміна орієнтованості капіталізації страховиків та якості їх активів, підвищення вимог до вітчизняних перестраховиків компаній та перестраховиків-нерезидентів, введення обов'язкового розміщення коштів страхових резервів у вигляді державних цінних паперів, як таких, що дають високу ставку доходності і мають високий рівень надійності. Зазначені заходи повинні суттєво вплинути на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки сфери страхування, і як наслідок – безумовне виконання страховиками взятих на себе зобов'язань та відновлення довіри суспільства до страховиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жабинець О. Й. Наукове обґрунтування та сутність поняття «фінансово-економічна безпека страхового ринку» / О. Й. Жабинець // Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави : Тези доповідей учас-

ників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 31 травня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С.115 – 118.

2. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика : монографія / О. О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 283 с.

3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

4. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>

5. Філонюк О. Ф. Державне регулювання страхової справи в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.02 / О. Ф. Філонюк. – К. : Національна академія державного управління при Президентіві України. – 2010. – 20 с.

6. Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>

7. Обговорення антикризових заходів у страховій галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua/news/976.html>

8. Вимоги до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та порядок їх підтвердження : Розпорядження Нацкомфінпослуг від 11.07.2013 р. № 2262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1285-13>

REFERENCES

Filoniuk, O. F. "Derzhavne rehuliuвання strakhovoi spravy v Ukraini" [State regulation of insurance business in Ukraine]. av-toref. dys. ... kand. nauk z derzh. upravl. : 25.00.02, 2010.

Hamankova, O. O. Rynok strakhovykh posluh Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka [Insurance industry of Ukraine: Theory, methodology, practice]. Kyiv: KNEU, 2009.

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

[Legal Act of Ukraine] (1996). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1285-1>

Ofitsiinyi sait Natskomfınposluh. <http://www.nfp.gov.ua>
"Obhovorennia antykrizovykh zakhodiv u strakhovii haluzi" [The discussion of anti-crisis measures in the insurance industry]. <http://www.nfp.gov.ua/news/976.html>

Zhabynets, O. I. "Naukove obgruntuvannia ta sutnist poniattia «finansovo-ekonomichna bezpeka strakhovoho rynku»" [The scientific rationale and essence of the concept of «economic and financial security of the insurance market»]. Lehalizatsiia ekonomiky ta protydiia koruptsii v systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy. Lviv: LvDUVS, 2013.115-118.